

TUDOMÁNYOS SZEMLE

AQUINÓI SZENT TAMÁS.

— Jubiláris gondolatok. —

Aquinói szent Tamást XXII. János pápa 1323. július 18-án iktatta a szentek sorába. Ez alkalomból XI. Pius pápa 1923. június 29-én kelt „*Studiorum Ducem*” kezdetű enciklikájával 1924. év végéig tartó jubiláris esztendőt írt elő. Az „Erdélyi Irodalmi Szemle” engem szólított fel, emlékezzem meg aquinói szent Tamásról, mint akinek neve művelődéstörténeti szempontból is, de azután a keresztény tudományosság, a keresztény bölcsélet szempontjából is számottevő tényező.

Vegyes érzelmekkel írom e sorokat. Mert egyrészt magam megcsontosodott „thomista” vagyok. Azzá lettem Rómában, ahol — dacára fényes érettségi bizonyítványomnak és a nyomában felébredt büszke öntudatomnak — hét évi studiumra kárhozott társaimmal együtt a *studiorum praefectus*, fejünkre olvasván *dr. Faust* szavait:

*Mein treuer Freund, ich rat Euch drum,
Zuerst Collegium Logicum;
Da wird der Geist Euch wohl dressirt,
In spanische Stiefeln eingeschnürt...*

Tehát bevonultunk együttesen a filozófia szentelt csarnokaiba és lettünk — peripatetikusokká, Aristoteles és aquinói Szent Tamás tanítványaivá, skolasztikusokká.

És ez az, a skolasztika, a skolasztikus rendszer, amiért aggódva írom e sorokat. Mert látom, hogy biggyeszi fel erre egyik-másik olvasóm az ajkait és morogja fogai közötti, hogy „rémületes”, „borzalmas”, „képzeletet, kedélyt ölő”, „élvezhetetlen témák láncolata”, „sivár pusztasága a megkövesült gondolatnak”, „múmiák”, „kripták”...

Volt is, aki az *annus logicorum* első óráján bámult, a második órán csalódott, a harmadikon ásitott, a negyediken elaludt, az ötödikre későn jött és a hatodikból kikapott, megugrott. Az utolsó kivételével átestünk e processuson mi is, de azért hely állottunk.

Egy letagadhatatlan előnye volt és van a római rendszernek: van benne rendszer, logika. Hét éven át épül egy hatalmas épület, melynek neve: világnézet. Szilárdak falai, gyönyörűek boltívei, jó benne lenni, benne élni. Mert a világnézet az

élet alapja; aminő az, olyan az élet. Ha hóbortos, hóbortos az élet; ha biztos, biztos az élet...¹⁾)

I.

Események, emberek és eszmények nagyságának megítélésénél nekünk, arasznyi méretekkel mérő embereknek bizonyos távolságokra van szükségünk, hogy elfogultságtól menten, tárgyilagos tisztánlátással és igazságszeretettel mérlegeljünk és állapodjunk meg. Mi mindenről gondoltuk és gondoljuk, hogy mértföldjelző, pedig még csak nem is homokbucka az emberiség útjain! Hány emberről mondták, hogy „nagy”, „egyike a legnagyobbaknak” és láttuk, hogy nagyságukból nap-nap után veszítettek, a végén átestek az idők rostáján és eltűntek a futó homokban. Igazán nagy az, aki hatásaiban az: de hogy ezek érvényesüljenek, sokszor hosszú, igen hosszú idő kell. Így keletkeznek azok a bizonyos távolságok, perspektívák, és minél nagyobbak ezek, annál igazabbak a nagyságok. Ahhoz, hogy valaki igazán nagygyá nőjjön, sokszor sok idő kell: de akkor nagy is marad...²⁾)

Ilyen aquinói szent Tamás is. Most, hogy 600 év múlva ünnep a neve, tulajdonképpen nem éri különösebb, nagyobb megtiszteltetés. Mert nevét hatszáz éve naponta hallottuk ott, ahol a ker. tudomány megszólalt. Ez a jubiláris ünnep csak azt állapítja meg, amit úgyis tudtunk, hogy nem volt üstökös, mely feltűnt a filozófia egén, nagyot ívelt, sziporkázott, elkábított, azután a sötétségben nyoma veszett — mint ahogy ezt soknál láthattuk, hanem hogy századok viharán keresztül világító torony volt, mely fénycsóváit messze kivetette nemcsak az egész tudományos életre, hanem számtalan zátonyra jutott lelket is mentett meg. Mértföldjelző az emberi szellem útján, mint ahogy az volt előtte egy Plato, Aristoteles, Ágoston, utána pedig egy Descartes, Kant és mások. *Summa*-ja, a ker. világnézetnek ez a leghatalmasabb rendszeres épülete joggal lön összehasonlítva azokkal a pompás dómokkal, melyekben ép ezekben az időkben ünnepelte a gótika legnagyobb diadalait. Egy és ugyanaz a ker. szellem, amelyből mindkettő kinőtt, az a kőből emelt épület, amely minden földi kincs és pompa fényét egekig emeli ép úgy, mint az a másik, a szellemi, mely minden profán tudást a kinyilatkoztatás szolgálatába állítva, az eszmék egész világát a földről a végső és legmagasabb célig, az örök igazságig és

¹⁾ Bővebbet *Prohászka*: Elbeszélések és útirajzok: Coll. Germanico-Hungaricum. Magyar Sion.

²⁾ További fejtegetéseimnél lásd még: Benediktinische Monatschrift, 1923, 7—8. *P. Wolff*. *Czernin*: Der hl. Thomas von Aquin. — *Horváth Sándor dr.*: Aquinói szent Tamás világnézete. — *Hirschler József dr.*: Vallás és tudomány. — *Meschler*: Das Kath. Kirchenjahr, St. Thomas. — *Università catholica*, Milano: S. Tommaso d'Aquino. — *Karl Federn*: Dante, Die Scholastik.

szeretetig viszi... Mindabból a sok, látszólag mechanikus, sablonos kérdésből és feleletből, ellenvetésből és cáfolatból lassan-lassan felépült egy világterv, mely Aristoteles filozófiájának hiányait pótolta és fönséges idealizmusban Plato méden szép álmát messze túlszárnyalta. E látszólagosan rideg, fagyos, élettelen vázból csattant ki Dante pompás, gyönyörű mennyei rózsája és öntött el glóriával Istent, világot, embert, időt és örökkévalóságot.¹⁾

Szent Tamás már életében is keserves harcban állott ellenfeleivel. Már kortársai is megbélyegezték. Halála után pedig valóságos háború indult meg ellene. A párisi püspök és Kilwardby dominikánus érsek kezdték, amikor 1277-ben szent Tamás több tételét elítélték. A theologusok közül főképp a ferencrendiek támadták a thomizmust és a két iskola még ma is összeméri fegyvereit ott, a Szentszék közvetlen közelében.²⁾ Saját rendjén belül is nagy ellenzéke volt szent Tamásnak. De hogy a thomizmus nem halt meg; hogy az Egyház ma is a *Doctor Angelicus* vágányain halad; hogy szent Tamás a *Doctor communis* lett; hogy *Summa Theologica*-ja a legelterjedtebb munka lett, hogy a ker. világnézetet már kétszer segítette fényes győzelemre, először a 16. században, azután midőn XIII. Leo 1879-ben a magasabb studiumok és az összes kath. iskolák patronusává tette; hogy a tridenti zsinat a maga kebelében a Szentírás mellé szent Tamás Summá-ját is odatette az oltárra; eltekintve attól, hogy XXII. János azzal a kijelentéssel avatta szentté, hogy „annyi csodát tett, ahány cikkelyt írt”; hogy ma, 600 év után kerek e világon nemcsak kath., hanem protestáns angol egyetemek is thomista-kurzusokat rendeznek, mindez fényesen bizonyítja, hogy szent Tamás a gondolat világában számottevő nagyság.

II.

Aquinói szent Tamás nagygyá lett, mert biztos alapra épített és kipróbált úton járt. Kislátó körű epigonok sajátos vonása, hogy forradalmár és títán szerepben szeretnek tetszelegni. Törpék ahhoz, hogy a mult vívmányait, szent, tiszteletreméltó örökségeit értékelhessék és azért rombolnak, elértéktelenítenek, ellaposítanak minden hagyatékot. De mivel gyöngék, sem újat, értékest nem alkotnak, sem a régit tovább nem fejlesztik, hanem önállóság híján mások fejével gondolkoznak, mások nyelvvel beszélnek.

Szent Tamás sem nem törpe, sem nem gyöngé.

¹⁾ *Baumgartner*: Geschichte der Weltliteratur, IV, 454.

²⁾ Még ugyanazon egyetemen is. Harmadéves koromban a tereméből kivonuló másodévesekre a filozófiatanárom reákiáltott: „Aperite fenestras, ne commisceantur sententiae!” — „Nyissátok ki az ablakokat, hogy össze ne vegyüljenek a nézetek!” A másodévesek filozófiatanára (Remer) ugyanis más szentenciákat vallott, mint a mienk, De Maria.

Tiszteli mindazt, ami szép és jó a multból. Szerényen és kellő elismeréssel, valóságos kegyelettel közeledik a mult nagy mestereihez és boldog, hogy az igazság útján vezető kezükre bízhatja magát. A *Summa theologica* majdnem minden lapja mutatja, minő tisztelettel beszél azokról, kiket a századok a *Sancti Patres* díszes címével tüntettek ki. Egy szent Ágoston és egy Petrus Lombardus, a *Magister* előtt hódolattal áll meg, hallgatja meg őket. De nem pusztán azért, mert az Egyház legfőbb tekintélye állott ezek mögött. Habár Krisztuson áll és arra épít, bárhol látja meg az ész felragyogását, ahhoz tisztelettel siet. Egy Aristoteles, a *Philosophus*, legbensőségesebb atyai barátja és kísérője az egész életén át, annak munkáit állandóan forgatja, még testvérei fogságának magányában is azzal vígasztalódik, ahhoz ír kommentárokat. Nyugtalan, feltünnivágyó, mindenáron újítani akaró szellemek nem írnak kommentárokat régi filozófusok elsárgult lapjaihoz. Ilyet csak azok tesznek, kik tisztelik a multat és tanulni akarnak attól. Szent Tamás tisztelte a multat.

De amellett öntudatosan, az előítéletektől nem félve, a nehézségektől vissza nem riadva halad előre kutató szelleme. Itélőszéke elé állítja, mint Dante, kortársait, elődjait. Azokat, kik rossz hírbe hozták a filozófiát, elrútították azt, de azokat is, kik becülettel állottak helyt szentenciáik mellett — vele szemben. De nem a *furore dantesco*, az *ira di Dante* vezet: anélkül, hogy bárkit is bántott volna, alig észrevehetően cáfol pozitív munkával, azzal, hogy meghatároz, bizonyít, distingvál, elvet, helyesen fogalmaz, világosan, alaposan, biztosan, oly határozottsággal, oly befejezettséggel, hogy hosszú életén át nem kell visszavonnia semmit, legfeljebb biztosabban körvonalazza, határozottabb formába önti azt. Átgyúrja, feldolgozza a meddő kritika és negatív rombolás helyett pozitív munkában a mult örökét, új nézőpontokat talál, új kilátásokat tár fel, új összefüggéseket, vonatkozásokat lát meg, új utakra tér, új területeket hódít meg és von be munkakörébe. Tehát nemcsak ismeri, értékeli, összegyűjti és rendezi a multnak tudását, hanem a gonddal összehordott anyagból újat épít. És mindezt önállóan, szabadon, öntudatosan. Így emelkedik túl szent Tamás korának sok nagy, de egyoldalú alakján. Valóban *Doctor Angelicus* és *Doctor Communis*!

III.

A min pedig megbotránkoztak kortársai és amiért liberálisnak, racionalistának, forradalmárnak, reakcionáriusnak kiáltották ki — az volt, hogy a theologia szentélyébe bevezette a filozófiát. A filozófiát akkor a theologia köréből teljesen kizárták. Volt is ok elég a bizalmatlankodásra. Hiszen az előbbi egymással homlokegyenest ellenkező filozófiai irányzatok mellett a későbbi filozófia minden útján már akkor is jártak: voltak

szkeptikusok, materialisták, pantheisták — anélkül, hogy tudták volna. Joannes Scotus Erigena már teljesen Spinoza szellemében hadakozott. Hegel és Kant problémái már akkor is gyötörték a filozófusokat, — mint ahogy Rogerius Baco (+ 1293) már gőzmozdonyról beszél és egyes helyeken vasútról, gőzhajóról, puskaporról, elektromosságról és annak alkalmazásáról tesz meglepő megjegyzéseket és bocsátkozik jóslásokba... Plato követői az „ante rem”, „in re” és „post re” ideáival realistáknak vallották magukat, pedig a legmerészebb idealisták voltak. A nominalisták az elvont fogalmaknak minden reálítását kétségbevonták: csak pusztá nevek azok... A középén állottak az u. n. konceptualisták, maguk sem voltak tisztában magukkal. Nagy pártvezérük Peter Abälardus volt; Roscelinus és Canterbury szent Anselmus között állt. És íme, II. Frigyes lefordíttatja Aristotelest és a bolognai egyetemnek ajándékozza és ezzel új korszak nyílik meg. Albertus Magnus, a *Doctor universalis* 21 folio-kötetben dolgozza fel rendszeresen Aristotelest. Filozófiai, theologiai, csillagászati, matematikai, kémiai téren forradalmat idéz fel. Szembe kerül vele az *Averroizmus*, Averrois főmunkájával, mely Renan szerint „Aristoteles görög szövegének szír fordítása, melyet arabul értelmeztek és ezt zsidóra fordították és a zsidóból latinra ültettek át”. És ebben a zűrzavarban, melyben az új platonizmus „species impressa”-ja párviadalra kél az averroizmus „intellectus agens”-ével és beleszól a közelharcba Rogerius Baco és Occam, a *Doctor subtilis* Duns Scotus, íme, megjelenik egy alig harmincéves fiatal domonkosrendű szerzetes és leszámolásra hívja fel a csatázó filozófusokat. És leszámolt, mint ahogy leszámol később Kant, hiszen a végén mindkettő lényegében ugyanazzal a problémával, ugyanazokkal a beteges tünetekkel áll szemben. Csak az volt a különbség a kettő leszámolása között, hogy Kant „a mult hibáival és hiányai-
val együtt az örök emberi értékeket is törölte és így az egyensúlyt nem tudta helyreállítani”¹⁾ a problémákat nem tudta megoldani. Azért panaszolja fel Federn a modern filozófiáról: „Und heute noch steht sie hilflos und sehnsuchtsvoll vor derselben Nebelgrenze. Die kühnsten Wege der Denker sind Sprungbretter, die in den Ozean hinausgelegt sind, der Mensch geht auf ihnen ein Stückchen vor, steht staunend über dem Rande des unendlichen Wassers, ahnt das Ungeheure, geht er aber weiter vor, so stürzt er hinein und muss mühsam schwimmend wieder zum Strande zurück”.²⁾ Szent Tamás leszámolt, rendet teremtett, megállapodott és a párizsi egyetem kapúit megnyitja Aristotelesnek, összetöri az averroizmust, hatalmas gáttá lesz a középkori tudományosság nem egyszer nagyon is szennyes áradatában és a keresztény bölcsületnek oly biztos irányt ad, amelyet azóta sem lehetett elhagyni többé.

¹⁾ Horváth, i. h. 12;

²⁾ i. h. 68.

Ellenszenvvel fogadták, mert akkor a szerzeteseket a tanításból ki akarták zárni. Bűnének rótták fel, hogy dacára a rendi tilalomnak, a filozófiával szóba áll, annak új útát nyit és bele-szólást enged neki a theológiába és így „a király fönséges személyét rongyokba öltözteti”.

De fájt az is, hogy e „rongyruha” — *Aristoteles*.

Hosszas, igen nagy tanulmány érlelte meg Szent Tamás-ban azt a meggyőződést, hogy egyedül csak Aristoteles filozófiája és nem Plató, számol a józan, reális emberi természettel, a melyre a theologia épít: a természetfölötti igazságok is tehát csak erre a filozófiára támaszkodhatnak. Hiszen tényleg egy és ugyanaz az, a ki mindkettőnek teremtője és ura. A theolodus tehát téved, ha Isten munkáját a teremtett világban, a természetet, figyelmen kívül hagyja, ha következőleg a teremtett világot kutató, tanulmányozó világi tudás eredményeit leki-csinyli azzal a fölényes gondolattal, hogy a rongyok nem valók a fölséges Teremtő Istenhez. Szent Tamás tehát véghezvitte azt a hihetlent — akkor sokak előtt lehetetlennek és hihetetlennek látszót, — hogy a pogány filozófiát és a világi tudományokat a kereszténység szolgálatába állította, hogy „a kinyilatkoztatást és a természetes igazságokat egy tudományosan felfogható egészé alakította, melyek elvezették ama szemponthoz (ratio formalis), amelytől világnézetének egysége függ, a mely rendszerének megkülönböztető s a természetes és természetfölötti világ ellenmondás nélküli szemléltetését lehetővé teszi.¹⁾

Nagy mesterét, Albertus Magnust követte. És hiába gúnyolódta a fiatal tudóssal, Tamással, „a nagy, néma szicíliai ökör”-rel. Maga a mester megjósolta: „E nagy, néma szicíliai ökör bögését egykor az egész világ fogja hallani.”

Azért jut oly fontos szerep ma is a római rendszerben a filozófiának és a természettudományoknak. Mindkettő hatalmát a theologia szolgálatába állítja, hogy ha már patent kell neki, kapja az Istentől. Ezért kell ott filozófiát, tüzetes természettudományt tanulni, ezért kell ott a Gergelyek, Vazulok, Ágostonok, szent Tamások mellett Plátót, Aristotelest, Kantot, Haeckelt, Nietzschét olvasni, Secchi csillagászatát böngészni és az egyetemi csillagvizsgálón holdat fürkészn. Szemére vetik a római rendszernek, hogy a filozófia ott csak szolgálója a theológiának; igaz; de filozófiát tanulnak, hogy vele megszeressék a theológiát. Hogy felépítsék segítségével azt a hatalmas épületet, melynek küszöbén Te Deum-ot zeng az ész! Ugyanezt ajánlják különben nagy férfiak a jogászoknak, matematikusoknak és másoknak is. Tegyék meg ők is: tanuljanak filozófiát, hogy megszeressék a jogot, a fizikát, a mathezist.

Honnan a feszültség pld. a vallás és természettudomány között? Bizalmatlanok egymás iránt; egymás határfáit nem

¹⁾ *Horváth*, i. h. 18.

tisztelik. Volt rosszindulat is benne, fiatal óriások diszkreditálták. Pedig egy az eredetük, egy a céljuk: a végtelen Istenből valók, isteni gondolatot keresnek mindketten, mindenütt. Olvassa csak a paleológia az Istennek megkövült gondolatait és olvassa csak a zoológia és botanika az Istennek eleven gondolatait és lapozzák csak a természet nagy könyvét... Van neki más szava, más könyve, melyhez a fizika nem ér, csak felismerhetőségének védjegyét adja: ez a kinyilatkoztatás, a természeti ismeret meghaladó tan az Istenről és a vele való érintkezésről. Természetfölötti rend és természet: ez az Isten két könyve. Miért tépnők össze az egyiket a másikért...?

Ime: a természetes és természetfölötti világ, ennek valósága, létezése és az emberek reális viszonya a tőlük független vagy épen fölöttük álló valósághoz, azok megközelítésének lehetősége, valósága az emberi értelem adott felszerelésével, a Kant-féle transcendentale-val szemben az ismeretelméleti realizmus és mindezekről való mély meggyőződés, — ezek Szent Tamás gondolatvilágának és világnézetének pillérei. Szent Tamásnak ez a racionalizmusa: a természetes és természetfölötti világot minden jogába és dicsóságába visszaállította és amig egyrészt az emberi ész és a hit határfáit a legszembetűnőbb módon felállítja, a természetfölötti világot nem emeli légiessé, ködös, elmosódó semmibe, hanem annak ép a természetvilágában adja msg legreálisabb talaját. Elve: *Gratia supponit naturam*. És ez elv vallásában, védésében mindkét lábbal arisztotelesi talajon áll.

A régi peripatetikus filozófiát vele kereszténnyé tette. És nehéz volna megállapítani, ki köszönhet többet a másiknak: Tamás Aristotelesnek-e, vagy Aristoteles Szent Tamásnak?

IV.

Hogy az ilyen világnézet csak theocentrikus lehet és hogy az ilyen alapokra fektetett morális épület reális függést, a természetes valóságok alárendeltségét állítja fel, az természetes. Az abszolút valóság az Isten, a Teremtő; a többi relativ, korlátolt valóság, de valóság. Ezzel sem az egyed, az egyén összetörése, sem a természet lekicsinylése nem jár. Amikor tarzusi Pál proklamálta a maga *nihil sine voce* tételét és minden lényben Istent kiáltó hangot hallott: amikor hippói Ágoston a világ mindenségét nagy szimfóniának vallotta, melyben minden lénynek megvan a maga kótája; midőn assisii Ferenc Ubria virányain fűt-fát csókolott és madarakat szólított Te Deum-ra, mindez Szent Tamás világnézetének megvalósítása volt.¹⁾

Ez a világnézet nem maradt csak ott a párisi katedrán. Avagy csak név, pusztá obstrukció volt, amikor a vad csordák végigszáguldanak Európán, amikor nagy Leo szembeszáll egy

¹⁾ San Tommaso d'Aquino, 305.

Attilával, nagy szent Gergely misszionáriusokat küld Angliába, Nagy Károly Rómában császárrá lesz és megszületik lelkében a nagy egység gondolata, amely körül azután annyi vér folyt? Canossa, II. Frigyes, guelfek és ghibellinek, III. Incze és VIII. Bonifacius, *Per venerabilem* és *Unam sanctam*, Szent Márk Veneziában, Pisa dómja, Amiens, Chartres, Strassburg, Köln katedrálisai, egy *Divina Commedia* csak nevek, a valóságban, kívülünk nem létező fogalmak?

A *Divina Commedia*, „egy regélő óriásnak ez a halhatatlan emlékműve, melyre az emberiség ámulattal néz” és ahol világi tudomány és theologia, filozófia és vallás, Homéros és a Biblia, a pápaság és kommunitások, a császárság és Itália és Firenze, a mult és jelen, a nagy eszmények és nagy emberek, az erények és bűnök, a reális és ideális élet otthon vannak: a reális valóságok költészete. Még a legmegcsontosodottabb racionalisták is kénytelenek elismerni, hogy e halhatatlan költeményben a valóság ott kezdődik azzal a férfiuval, az eltévedt költővel, aki felkel, járni kezd, fut, rohan poklon, tüzön, ördögön, purgatóriumon keresztül és nincs nyugta, míg meg nem pihen Istennél, aki maga a valóság, maga a lét és mindent magához ölel. A való lét nézőpontjáról Dante minden valóság összefogó, összefüggő harmóniáját látja; a művészi szintézis ölelkezik a filozófia szintézisével és a Paradiso XXXIII. éneke, valamint az egész *Divina Commedia* művészi fordítása szent Tamás tételeinek, mint ahogy Szent Tamás is mestere Dantenak. „Ez az a történeti nevezetes óra, mikor aquinói Tamás Summa-jában tetőpontjára jutott a theologia és magához öleli a tudományokat: mikor a valóság diadalmasan Bonaventura hitében magához öleli a művészeteket; és mind a négy a magasságból égi fényességgel önti el Itália büszke katedrálisait és bennük a Giotto váró ifjú művészetet. És Dante ott áll az ünnepélyes, főséges ívek alatt és szemlél és elmélkedik...”¹⁾)

V.

Vannak, akik azt mondják: Dante bejárta a paradicsomot, azután behajította a kulcsot a multnak feneketlen örvényébe és nincs, ki azt onnan felhozza. Vannak, akik azt mondják, hogy szent Tamással betetőződött minden, azután nincs már mit tenni. De P. Lacordaire szerint *szent Tamás világitótórony, de nem határkő*. A határkő holt vágány vége, rideg, hideg, szivtelen; szava: „Idáig és ne tovább!” — Ez túlzás.

Szent Tamás világitótórony: arra mutat, a végtelen tengerre. *Nous sommes tous pour la mer!*

Hogy szent Tamást hogyan kövessük, arra megfelel XI. Pius pápa „Studiorum Ducem” kezdetű enciklikájában.

¹⁾ Giosuè Carducci.

Körlevelében a pápa midenekelőtt a *szenről* beszél, különösen hangsúlyozva a *Doctor Angelicus* szivtisztaságát, alázatosságát, Isten iránt való nagy szeretetét és buzgóságát. A körlevél *második része* tárgyalja szent Tamás tanát, reámutatva filozófiai és teológiai alapelveire. Az enciklika *harmadik része* az első és második rész tanulságait alkalmazza a mai időkre és szent Tamást a tanulóifjúság, de főképp a papság követendő példaképe gyanánt állítja oda. Szent Tamás tudományos alapelveihez való tántoríthatatlan ragaszkodásban látja a pápa a mai idők sebeinek orvosságát. De elődeivel egyetértve XI. Pius sem akarja, hogy vakon kövessük a Szent Tamásra hivatkozó iskolák és rendszerek egyik-másikát, azt sem helyesli, hogy azt valljuk, hogy Szent Tamás a filozófiában és teológiában határkő, melyen túl már nem lehetséges a fejlődés; de ragaszkodjunk a szentnek rendszeréhez, tanához és alapelveihez, mintahogy azt az egyházi törvénykönyv 1366 kánonjának 2 paragrafusa is hangsúlyozza. Ezen kereteken belül legyen „szent Tamás tisztelői körében az a becsületes és szabad verseny, mely minden tudományos haladásnak előfeltétele”. Óva int a pápa attól a „kölcsonös rosszindulatú lekicsinylési viselkedéstől, mely az igazságnak mit sem használ és egyesegyedül arra vezethet, hogy a szeretet kötelei megszakadnak. Az egyesek... egymástól ne kívánjanak többet, mint a megnyit az Egyház, valamennyink tanítója és anyja tőlünk kíván. Azokban a kérdésekben, amelyekben tekintélyes kath. szerzőknél különböző irányok egyforma jogosultsággal állanak egymással szemben, senkit sem szabad akadályozni abban, hogy azt az álláspontot védje, mely szerinte több igazsággal bír...”

*

* *

Aguinói szent Tamásról megemlékezett az egész világ.

Szép emléket állított neki a saját rendje abban a műben, melyet *P. Feretti* írt és a melyet a Tipografia Poliglotta Vaticana adott ki. A könyv fényképmellékletei a híres Alinari és Anderson céget dicsérik, a remek, művészi acélmetszetek a Casa Sansaini műterméből valók.

Feretti leközi munkájában a szent Tamásra vonatkozó legfontosabb négy okiratot.

Az első a *Redemptionem* kezdetű bulla, melyet Toulouse levéltára őriz s amellyel XXII. János pápa 1323, VII. 18-án Aguinói szent Tamást a szentek sorába iktatja. Az okmány illusztrálására szolgál *Traini* (1321—1344) képe, mely szent Tamás diadalát ábrázolja és Pisában, szent Katalin templomában látható. Azután *Orcagna* (1308—1368) műve Firenze S. M. Novella templomából, mely képen szent Tamás az Üdvözítőtől könyvet vesz át. Illusztrálja még az okmányt *De Bonaiuto* (1366) és *B. Angelico* egy-egy festményének a reprodukciója. Az első szent Tamás diadalát jelzi Arius, Sabellius

és Averrois fölött (Firenze: S. M. Novella), a másikon szent Tamás vitatkozik Sabelliussal, Averroissal és Guglielmo di S. Amore-val.

A második pápai okmány a *Mirabilis Deus* kezdetű bulla, amellyel V. szent Pius pápa 1568, ápr. 11-én aquinói szent Tamást a *Doctor Angelicus* címmel tünteti ki. Az okmányt két műmelléklet kíséri: az egyik *Gozzoli* (1420—1498) műve: „szent Tamás diadala”, eredetije a Louvre-ban látható; a másik *Antonello da Messina* (1424—1496) képe ugyanazzal a tárggyal. (Palermo múzeumából.)

A harmadik okmány a *Cum hoc sit* kezdetű enciklika, melyben 1880. aug. 4-én XIII. Leo pápa szent Tamást az összes kath. iskolák védőszentjévé avatja. Az okmány mellett látható *Antonello da Messina* gyönyörű munkája: Szent Tamás szent Péter és Pál apostolok között tanít; a másik *Lippi* (1412—1469) képe S. M. sopra Minerva templomából, mely Szent Tamást ábrázolja a theologia, filozófia, dialektika és grammatica allegorikus alakjai között.

Végül a negyedik okirat a *Studiorum Ducem* kezdetű és 1923. jun. 29. kelt enciklika, melyben XI. Pius szent Tamást, mint a komoly tanulmányok, életszentség és erkölcsi tisztaság példaképét állítja az ifjúság elé. Remek melléklete a pápai körlevélnek *Raffaell* (1483—1520) világhírű vatikáni „Disputá”-ja, *Rubens* (1577—1640) madridi Prado-képe (szent Tamás az egyháztudósok között), *Zurbaran* (1596—1662), *Sacchi* (1600—1661) szent Péter-mozaikja, végül *Seitz* (1844—1908) híres két vatikáni szent Tamás képe.

Befejezi a diszes munkát *Mistruzzi* emlékérmé, melyet XI. Pius a hatszázéves jubileum alkalmából veretett.

Dr. Hirschler József.

ERDÉLYI MAGYAR MATEMATIKUSOK ÉS FIZIKUSOK TUDOMÁNYOS MUNKÁLKODÁSA 1919 ÓTA.

A világháború után következő évek a matematika és fizika fejlődésének nem kedveztek. A papírszükség és a nyomdai árak emelkedése következtében a matematikai és fizikai szaklapok már a háború utolsó éveiben is redukálták terjedelmüket, úgy, hogy már akkor is csak szűkebb keretek közt és szigorú kritika mellett jelenhettek meg az értekezések a szaklapokban. A háborút követő években a helyzet ezen a téren még rosszabbodott; emberöltőkre visszamenő múlttal dicsekvő lapok (pl. a „Nouvelles Annales” francia és a „Archiv der Mathematik und Physik” német szaklap) kénytelenek voltak megjelenésüket beszüntetni.

Erdélyben, ahol 1919 előtt sem volt matematikai és fizikai

szaklap, 1919 után ilyenek magyar nyelven való megjelenése még kevésbé jöhetett szóba, minthogy azoknak a száma, akikhez ilyen szaklap szólhatott volna, lényegesen megcsappant. A megélhetési viszonyok súlyosbodása, a külföldi irodalomhoz való hozzájutás nehézsége és a póstai szállítás bizonytalansága amúgy is gátolták a matematikai és fizikai tudományos munkálkodást. Így nem lehet szó Erdélyben megjelent matematikai és fizikai értekezésről, hanem csak néhány erdélyi matematikusnak és fizikusnak külföldi tudományos munkásságáról.

Az erdélyi magyar matematikusok közül többen 1919 óta is dolgoztak. Dolgozatai azonban — tudomásunk szerint — csak dr. Sz. Nagy Gyulának jelentek meg.

Dr. Sz. Nagy Gyulának 1922-ben a „Mathematikai és Természettudományi Értesítő”-ben Budapesten jelent meg két dolgozata, amelyeket 1921-ben a m. tud. akadémia elé terjesztettek: „*Geometriai relációk egy polynomnak és a logarithmusa deriváltjainak zéróhelyei között*” és „*Poláris egyenletek gyökeinek helyzetéről*” címen. Ezekben a dolgozatokban a szerző nagy mértékben általánosítja azokat az eredményeket, amelyeket a „Jahresbericht der Deutschen Mathematiker Vereinigung” 1918 évfolyamában közölt két dolgozatában egy algebrai egyenletnek és a deriváltjai zéróhelyeinek helyzetére talált.

A szegedi „Acta Litterarum ac Scientiarum...” (sectio sc. mathematicarum) mat. folyóirat I. kötetében (1923.) megjelent „*Über die Lage der Wurzeln von linearen Verknüpfungen algebraischer Gleichungen*” c. dolgozatában dr. Sz. Nagy Gyula az

$$a_1 f_1(x) + a_2 f_2(x) + \dots + a_n f_m(x) = 0$$

algebrai egyenlet gyökeinek az

$$f_i(x) = (x - \alpha_{i1})(x - \alpha_{i2}) \dots (x - \alpha_{im}) \quad (i = 1, 2, \dots, m)$$

egyenlet gyökeivel való összefüggésére mutat ki érdekes tételeket arra az esetre, amikor az a koefficiensek nem negatívak.

A „Jahresbericht der Deutschen Mathematiker Vereinigung” 31. és 32. kötete (1923, 1924) dr. Sz. Nagy Gyulának két cikkét hozza. Az első „*Zur Theorie der algebraischen Gleichungen*” címen Jensen dán matematikusnak 1913-ban bizonyítás nélkül kimondott és Walsh amerikai matematikusnak 1920-ban megjelent cikkében foglalt tételeket jelentékenyen általánosítja és általánosításukkal együtt bebizonyítja. A második dolgozat „*Über einen Satz von M. Fekete*” címen egy polynom által eszközölt *leképezésre* vonatkozólag mutat ki egy tételt.

1923-ban a „Mathematische Annalen”, a legtekintélyesebb német szaklapok egyike, közöl (a 89. kötetében) dr. Sz. Nagy Gyulától hosszabb (44 oldalas) értekezést „*Über Kurven von Maximalklassenindex. Über Kurven von Maximalindex*” címen.

Ezt az értekezést és eredményeit a „*Bolletino della unione matematica italiana*” c. új olasz mat. folyóirat a II. kötetében (152. oldal) részletesen ismerteti. Úgy véljük, hogy ennek az ismertetésnek közlésével referálunk a legmegfelelőbbben erről a dolgozatról.

„Egy reális síkgörbe topológiai jellemzői (realitási szempontból) a rendszáma és az indexe, a görbe és egy síkjában fekvő egyenes közös (reális) pontjainak maximális, ill. minimális száma és a duális jellemzők: az osztályszáma és osztály-indexe. A szerző egyszerű módszerekkel szerkeszt algebrai, vagy nem algebrai n -edrendű és $n-2$ osztályindexű síkgörbékét, változatos tulajdonságokat talál azon görbemenetek számára és természetére, valamint helyzetére, amelyekből a görbe áll, stb. Érdekes a reducibilitás fogalma a realitás terén, amely különbözik egy algebrai síkgörbe szétesésének rendes fogalmától: egy n -ed osztályú C görbe akkor reducibilis és a $C_1, C_2, \dots, C_k, n_1, n_2, \dots, n_k$ osztályú görbékre szétesik, ha $n = n_1 + n_2 + \dots + n_k$, és a C_1, C_2, \dots, C_k görbék menetei a C görbe meneteit mind tartalmazzák és mindeniket csak egyszer. Így irreducibilis egy ellipszisből és egy a belsejében fekvő háromcsúcsú hypocycloisból álló görbe ($n_1=2, n_2=3n=3$), amely algebrailag reducibilis; ellenben egy két oválisból álló C_4 Cassini-féle görbe reducibilis ($n_1=2, n_2=2, n=4$). Egy n -ed osztályú és maximális osztály-indexű görbe akkor irreducibilis, ha az osztály-indexe a menetei osztályindexeinek összegével egyenlő (a menetek mind maximális osztályindexűek) és megfordítva; továbbá akkor reducibilis, ha a sík pontjainak az a tartománya, amelyekből a görbéhez $n-2$ érintő húzható, összefüggő és megfordítva. Ha $p+1$ ennek a tartománynak az összefüggési száma, akkor p a görbének a fajtszáma: ha a görbének (maximális) $n-1$ menete van, akkor a fajtszám $n-2$ és ez egyezik az

$$\frac{(n-1)(n-2)}{2} - w - t$$

számmal, ahol w és t a görbe reális inflexiók, ill. kettős érintőinek a száma, stb.”

A fizika terén *dr. Széll Kálmán*nak jelent meg értékes dolgozata a „*Verhandlungen der Deutschen Physikalischen Gesellschaft (Braunschweig)*” c. kiadványban, „*Über die Rotationsentropie der dreiatomigen Gase*” címen. Ebben az értekezésben szerző a fizikában alapvető fontosságú, a testek állapotával meghatározott entrópia-függvénynek számításával foglalkozik. Feladata a háromatomú gázok entrópiája azon részének kiszámítása, amely a molekulák forgásából származik, azaz az ú. n. rotációs entrópiának kiszámítása.

A szerző Plancknak a quantumelméletre vonatkozó vizsgálatai alapján végzi — a gázokat magas hőmérséklet mellett véve tekintetbe — számításait s következtetéseit összehason-

ítja Sackur német fizikusnak ugyanezen kérdésre vonatkozó, más úton végzett vizsgálataival. Rámutat a Sackur-féle tárgyalás két pontjára, amelyet véleménye szerint módosítani kell.

Ugyancsak dr. Széll Kálmánnak egy másik értekezése, a Budapesten megjelenő „Mathematikai és Fizikai Lapokban”, a tetszésszerűen több atomu gázok magas hőmérséklet melletti rotációs entrópiáját tárgyalja: „Több atomu gázok rotációs entrópiája” címen. E dolgozat első részében Plancknak a quantumelméletre vonatkozó kutatásait ismerteti, amennyiben azok a rotációs entrópia számításának alapul szolgálnak. A dolgozat második része saját számításait tartalmazza.

Ma, a világháború befejezését követő hatodik esztendőben, a viszonyok a tudományos munkálkodás lehetőségét illetően is némiképp javuló tendenciát mutatnak. Remélhető, hogy ez a javulás az erdélyi magyar matematikusok és fizikusok számára is intenzív tudományos működésre fog majd idővel alkalmat nyújtani.

Dr. Wildt József.

1920 ÓTA ROMÁNIÁBAN MEGJELENT MAGYAR NYELVŰ TÖRTÉNETI TANKÖNYVEINK.

(Befejező közlemény.)

Mikor az új tanterv a középiskola három alsó osztályába behozta a világtörténelem tanítását, nem számolt kellőleg azokkal a nehézségekkel, melyekkel e már bizonyos előkészültséget igénylő tárgynak tanítása különösen az első osztályban járni fog. Az első osztályos tanuló az elemi oktatásból nem hozott magával néhány bibliai ismereteiből származó néven kívül majdnem semmit olyant, mihez az ókor történelmének akármilyen naiv felfogású elsajátítását kapcsolhassa. Pedig a tanterv nem mithologiai meséket, hanem valódi történelmi ismereteket kíván már ezen a fokon is a tanulótól. Ilyen körülmények között az író a legnehezebb feladat elé van állítva.

Dr. Bilinszky Lajos, ki egymaga vállalta a feladatot, hogy az egyetemes történelmet a három alsó osztály számára megírja, tudatában volt a súlyos követelményeknek, melyek nemcsak módszertanilag, hanem didaktikailag is előtte állottak. Az ókor történetének számos eddig nem hallott neve, fogalmak, melyek a jog, kultúra, vallás, gondolkodás, ethika, államicélok, új eszmények ismeretlen birodalmából rohanják meg egyszerre a gyermeki agyvelőt, ha nem kellően előkészítve bocsátjuk hozzá azokat, forradalmas pusztításnak lehetnek felidézői. Bilinszky, az első osztály számára való ókor történetét a zsenge tanuló értelmi fejlettségének megfelelő egyszerű nyelvezettel

írta meg, bár azon az értelmi fokon még a legegyszerűbb fogalmak is magyarázatra szorulnak. Hazájának átlagos földrajzi ismeretén túl a geográfiai egységek nevei is újként hangzanak fülébe, s minden latin, vagy görög előismeret nélkül kell megismerkednie e népek egész multjával.

A könyvben így is nagyon sok a név, mert még nagyobb általánosságra kellett volna az írónak törekednie. A történelmi eseményeknek minél rövidebb előadására irányuló törekvés azonban könnyen a gyermeknek nem való tulságos tömörségre ragadja a szerzőt, ez által nyelvezete is nehézzé válik. Nagyon megkönnyítette volna úgy a tanuló, mint a tanár feladatát néhány jellegzetes képnek és térképnek a könyvben való közlése.

Nem ártott volna, ha kivált a keleti népek történetében figyelembe vette volna a legújabb tudományos kutatások eredményeit, mert akkor nem Egyiptom történetével kezdte volna az ókor történetét. Ezen az alsó fokon igen részletes a különböző nemzetek alkotmányának fejlődésével való foglalkozás, mikor pl. a görögöknél Likurgostól elkezdve Klisthenesig valóságos alkotmányos fejlődésen vezet végig bennünket. Egyes kisebb-nagyobb elnézések (Nagy Sándor kortársa volt Archimedesnek. 44. l. A patriciusok és plebeiusok győzelme 50. l. stb.) a második kiadás revíziójára várnak. Nem találok indokoltnak a római császárság korának pogány és keresztény császárok szerint való felosztását.

A középkort tárgyaló következő kötet az előbbinél sikerültebbnek mondható: talán azért, mert az anyaga is könnyebben kezelhető az előbbinél, de stílusa is közvetlenebb annál. Belső beosztása megfelelő, ámbar „A pápaság és a császárság harca” cím alatt a közbeeső „Keresztes háborúk kora” miatt csak az investitúra harcra kerülhetett, pedig a pápák és német császárok még csak ezután, a Barbarossák és II. Frigyesek korában vívják meg igazi elkeseredett harcaikat. Egy másik összefoglaló cím, „A középkori intézmények bomlása” alá nehezen foglalható Angliának és Franciaországnak X—XIII. századi történelme, miként azt könyvünk teszi. Kellő számú és terjedelmű fejezét foglalkozik Románia történelmével és tartja ébren a tanulóban hazája történetének később rendszeresen megismerendő vázlatos vonásait. Kár, hogy a könyv végéhez csatolt időrendi táblák közt a vajdaságok megalakulására és az első fejedelmekre vonatkozó tábla kimaradt.

A harmadik kötet az ujkor történetét foglalja magában. Nem tudni mi okból, e kötet végéről a másik kettőben jó szolgálatot tevő időrendi tábla elmaradt. Egy kissé elaprózza első tekintetre az anyagot annak hét korszakra való felosztása, de ez a tanévnek évharmadokra való beosztásához épen a tanár munkájának egyszerűsítésére jó. Ezen a fokon igen részle-

tezőnek mondható a humanizmust és renaissancet tárgyaló fejezet, hiszen egy harmadik gimnázistával nehezen lehet megérteni a nagy művészek jelentőségét, s a humanista eszmék fontosságát, ezért érdeklődését sem lehet irántuk felkelteni, s nem marad meg fejében egyéb egycsomó izoláltan bekerült névnel.

Nem indokolt a reformációnak megszakítottan való tárgyalása és a Lutherről szóló fejezetnek egy II. Szulejmánról szólóval keverése, továbbá a Kálvin és Zwingliről írtak elválasztása. Stílusának az előbbi kötetben oly találó egyszerűsége némely helyt többkevesebb ellanyhulást mutat, mi a gyermeki érdeklődést nehezebben ébrentarthatóvá teszi. Nagyon sikerült részei közé tartoznak azok a fejezetei, melyek a francia forradalomról szólnak.

Általában azt lehet mondani, hogy mindhárom egyetemes történelmi tankönyv a tantervnek megfelelően dolgozza fel az anyagot, a főbb eseményeket kellően kidomborítva, a nevezetesebb szereplőknek kellő helyet biztosítva, lehetővé teszi, hogy a tanuló a maga értelmi fejlettségéhez mérten tiszta képet nyerjen az emberiség multjáról. Óhajtandó volna, hogy a könyvek új kiadásánál az anyag könnyebb megérthetése és elsajátítása céljából kellő számú képekkel és néhány térképpel legyenek ellátva.

Időrendben legutóljára jelent meg *dr. Buday Árpád* volt egyetemi rk. tanár tollából a felsőbb osztályok számára írt egyetemes történelem ókort tárgyaló kötete. Külső terjedelmére nézve is tekintélyes, 251 lapra terjed, s a mi belső tartalmát illeti, teljesen felelteti velünk a háborus tankönyveket, szinte hosszú évek s nem egyetlen rövid esztendő gondos tanulmányozásainak, s munkája eredményeként tűnik fel előttünk. A könyv megírásakor követett irányelvekről szerényen szól előszava. Mindenekelőtt a történelem tudományának segédtudományairól és forrásairól számol be. Ez nincsen ugyan a tanterv utasításai közé felvéve, de nagyon is helyén van. Nemrégén ugyanígy nem törődünk az emberiség őskorával, s a keleti népek történetével sem, ma pedig ezek minden tankönyvben ott vannak, mert tudjuk, hogy nélkülük mai kulturánk lényegét, gondolkodásunk nem egy irányát megérteni nem tudnók.

Azonban, mikor arra kerül a sor, hogy Buday könyvét, mint tankönyvet a mostani 2-re apasztott heti óráinkon eltanítsuk, akkor annak terjedelmessége sok fejtörést okoz. Mert egy véleményen vagyunk a szerzővel, ha megrövidítjük, „elvész az események logikai összefüggése”. Pedig csak megrövidítve adhatjuk a tanuló kezébe. Lássuk hát, mégis miként lehetne ezt a megrövidítést megcsinálni. A bevezetést csak az elolvasatnivalók közé lehet sorozni, pedig nagyon sok fontos új ismerettel gyarapítaná a tanulók tudását.

A következő első rész (16—60. l.) a keleti népekről szól: de oly részletekbe merülő alaposággal, hogy az nemcsak heti 2 órában, hanem 3 órászámmal sem volna egykönnyen elvé-

gezhető. Pedig a stílus rendkívüli egyszerűsége, mondandóinak logikus egymásutánja és nagyon lebilincselő érdekessége aránylag nem nehéz feladat elé állítják a tanulót. Így tovább haladva, végeredményként odajutunk, hogy a könyvnek felét hagyhatjuk meg egy kissé gyöngébb, vagy népesebb osztálynál. Hátrányul lehet felróni a könyvnek, hogy sem kortani táblái, sem térképei nincsenek. Evvel szemben képei, bár nagyon is számolnak a térrel, elég élesek és jól vannak összeválogatva.

Mindentől eltekintve könyvünk a tudományosság legújabb vívmányainak felhasználásával íródott, s egyébként is minden során érezhető a tudós szakember munkája. Nagyon helyesen, szakított a görög, s ázsiai neveknek latinos és görögösen elferdített írásmódjával és azokat az eredeti görög, vagy a feliratok szerinti helyesírással írja. Zárójelben azonban nem lett volna felesleges azoknak megszokott, a latin és görög íróknál található írásmódját is közölni. Külön kiemelendők a könyvnek művelődéstörténeti fejezetei, melyek nemcsak egy tankönyvnek válnak díszére, hanem mint külön tanulmányok is megérdemlik a figyelmet.

Az egyetemes történelem két következő, a közép- és új-kort magábanfoglaló kötetének szerzői *dr. Biró Vencel* és *dr. Patay József* tanárok. Közös munkájukon egyáltalán nem érezhető meg a két külön munka egymással nem összehangzása, ami az ily vállalkozásoknak rendesen hiánya szokott lenni, ellenkezőleg: a legnagyobb harmonikus egység egyik főjellemező vonása könyvünknek mindkét kötetnél; együttes, egymást átható, közös munkásság alkotta meg azokat.

De vegyük előbb a középkor és a legújabb kor 1648-ig, a VI. osztály számára írt kötetét. A tankönyv az új kettős óraszámhoz képest a maga 173 lapszámával, kivált mióta a történelemből is írásbeli dolgozatot kell iratni, igen terjedelmes. Emiatt vagy a tanár kénytelen a szövegben egyes kihagyásokat eszközölni, ami nemcsak hogy nagyon nehéz feladat az értelmi és logikai kapcsolat veszélyeztetése nélkül, hanem a tanuló munkáját is megnehezíti, vagy pedig ha mindent egészében tanultat meg, gyengébb tehetségű tanulók nem képesek az egyes leckékkel teljesen rendben lenni és ez felületességre, csüggedésre, az önbizalom elvesztésére vezethet.

Ezen, néhány fejezet rövidítésével kellene a könyv második kiadása alkalmával segíteni. Így A keletrómai birodalom, Jusztinianusz, A nyugati népek egyházi egysége stb., Nagy Károly, A normannok című fejezetek rövidíthetők lennének. A sutrii zsinatról szóló rész egészen kihagyható is lehetne, s a keleti egyház elszakadásáról szóló fejezet is, mint egyháztörténelmi részlet, felére volna rövidíthető.

Még az igen bő fejezetek közé sorozhatók: A keresztes háborúkról szólók, A királyi hatalom Franciaországban, A pápa-

ság hatalmának hanyatlása. Az újkornál: A középkori gondolkozásmód átalakulása (Dante) és a következő két fejezet egybeolvasztható lett volna. Kivált a képzőművészetekről szóló rész rövidítendő meg, mert sok névadatával lehetetlen megtanultatni. Tulságosan sok a nagy felfedezésekről szóló fejezet is.

Ezek a kifogások azonban egyáltalán nem érintik a könyv érdemeit. Stílusa folyékony és egyáltalában nem száraz. A háborúk történeténél nem időz sokat, hanem inkább csak azok eredményeinek és hatásának keresésére szorítkozik. Nem lett volna felesleges néhány kortani táblának s pár történelmi térképnek csatolása. Hallottam azt a kifogást is e könyvről, hogy tulságos nagy súlyt helyez a pápaság és a katholicizmus fejlődésének vázolására, de a középkor történetének ezek az intézmények vezető tényezői voltak és szerepüket nem lehet megcsónkítani. Ami hazai történelmünket illeti, úgy a románságnak, mint a Románia földjén lakó és lakott többi népeknek szerepe kellően ki van domborítva a szerzők által.

Az egyetemes történelem új és legújabb korát tartalmazó, ugyanazon szerzőktől megjelent második kötet az előbbinél sikerültebbnek mondható. Különösen jellemző némely fejezete stílusának élvezetes szépsége, mely már nem a tankönyv száraz ismeretközlése, hanem a történetíró művészi elbeszélésséig emelkedik. Meglehet, a sietségből eredően, itt-ott van egy néhány kifejezésbeli elsíklása, pl. Mazarin bibornokot nem lehet osztrák Anna megbízottjának nevezni (3 l.), az etiquette fogalmát sem fedi az illendőség szó (6 l.), „szellemes és könnyű erkölcsű nők”, inkább egy *de* kötőszót kívánna az *és* helyett; Nagy Péterről sem kellene írni, hogy minisztereit „egyszerűen eldöngette” (30 l.) stb.

Az anyag terjedelmességét itt is kifogásolni lehet: a 40 soros sűrű nyomtatású, képekkel, táblázatokkal jegyzetekkel is alig megszakított 161 lapnyi szöveg igen sok. Az „Egyházi ügyek XIV. Lajos korában” negyedrészyire megrövidítve az előbbi fejezethez lett volna csatolandó. Igen sok helyet szentel Nagy Péter uralkodásának. Aránytalanul hosszú a Brancoveanu Constantin pártállásának indokolása. Ugyanezt mondhatjuk a felvilágosodott (!) irodalomról szóló fejezetről, melyben különösen sokat időz egyes íróknál, nagyon bőven tárgyalja a jezsuita-rend felosztása (!) címen a rend felosztatását is. Ezenkívül még több helyet lehetne felsorolni, hol gazdálkodni kellett volna a mondanivalókkal.

Nagy súlyt helyez az alkotmányok ismertetésére, de mindjárt az északamerikainál igen sokat időz; ugyanígy a francia első köztársasági alkotmánynál is; ehelyett elnagyolja 1789 okt. 5-ki események leírását. Kevés súly van fektetve a fontosabb évszámok kiemelésére és általában nem ártott volna az egyes korok végére a régi tankönyveinknél szokásos időrendi áttekin-téseket és az események rövid összefoglalását adni. A XIV.

Lajos korlátlan hatalmáról szóló jellemzés tele van túlzással, ellenben egyéni és uralkodói jellemzése annál sikerültebb. Egyes helyeken intimitás jellegével ható jellemző részletek inkább jegyzetben találnának helyet.

Nézetünk szerint az angol forradalom történetét a VI. osztály helyett inkább itt kellett volna tárgyalni, mert ezen a magasabb fokon inkább megértették volna annak indítékait. Továbbá ugyancsak Anglia alkotmányos fejlődésének XVII. századi történetében a parlament szerepét jobban ki kellett volna domborítani. Ausztria, mint nagyhatalom c. fejezete kitűnően van megírva, de ide lehetett volna még sorozni a spanyol örökösödési háború keretében tárgyalt Rákóczi-szabadságharcot is. Az északi háború története inkább illett volna abba a fejezetbe, mely Svédországról és XII. Károly uralkodásáról szól.

Általánosságban azt mondhatjuk történelmi könyveinkről, hogy hibáik legnagyobbrészt a múlt és jelenlegi különleges viszonyokkal is menthetők, mikor még mindig a háborús elzártságban s egyes dolgok szükségében nem dolgozhatnak tudósaink sem teljes felkészültséggel, kezüket nemcsak ez, hanem a nehéz könyvkiadási viszonyok is százszorosán kötik. Mint mindenütt, e téren is normális állapotok visszatérése szükséges, hogy normális eredményekhez juthassunk.

Dr. Dékáni Kálmán.

A NYUGAT-EUROPAI KULTURA SORSA A SPENGLER FILOZOFIÁJÁNAK TÜKRÉBEN.

(Második közlemény.)

Spengler filozófiájában az egész valóság két nagy féltekévé válik szét, u. m. a *természet* és a *történelem*. Két nagy világ, amelyek úgy viszonylanak egymáshoz, mint az izzó, működő vulkán (az időben megragadott történelem) és a megkeményedett, kihült láva (a térben felfogott természet). „A természet az, ami számolható.” „A történelem foglalatja mind annak, ami nincs viszonylatban a matematikával.” A valóság e két féltekéjének a szétválasztásából tehát következik, hogy a valóság *egységes megismeréséről* nem beszélhetünk, hanem világosan különbséget kell tennünk a *természet megismerése* és a *történelem intuitív átélése* között.

A természet-megismerés a legbensőbb kontaktusban áll a matematikával. Ezért minden kulturának meg van a matematikája, vagyis nem beszélhetünk egységes matematikáról (a matematika történetéről), hanem minden egyes kultur-alkulat matematikájáról (a *matematikák* történetéről). És amiképpen az egyes kulturák kizárólagosan önálló egységek, úgy a

mathematikák is kizárólagosan önálló egységek egymással szemben. (I. 83.)

A természet-megismerésre nézve a matematikának abban van a nagy jelentősége, hogy a *szám* az ősképe annak a szellemi hatalomnak, amely által az emberi értelem úrrá lesz a térben felfogott világ felett. A szám az a diadalmas eszköz, amely által rögzíti, megköti a valóság képét. Maga a *név* és az *elnevezés* is tulajdonképpen csak a szám módosulása, úgy hogy szám és név nélkül nincs tulajdonképeni értelemben vett megismerés. A név egészen észrevétlenül egy gondolati dolognak, a *fogalomnak* lesz a jelévé. Így lesznek aztán a matematika és a logika ugyanazon nemüekké, mert a számolás, a mérés, a rendezés és a fogalomalkotás, az ítélés (a tételezés), a rendszerezés egyformán a megkötés, az elhatárolás tendenciáját követik. *A megismerés lényege tehát az elnevezésben áll*, amelynek a megtörténte után az aktus tulajdonképpen véget ér. Azonban van a megismerésnek egy magasabb formája, ez a *gondolkozás*, ami nem egyéb, mint az érzéklés alól felszabadult *megértés*.

A megértés vezető elve az ok és okozat, az alap és következmény keresése. A kausalitás által jut el az ember a *törvényszerű összefüggések* megállapítására, a *törvényekre* és az *igazságokra*. *Törvényekről és igazságokról azonban csak a természeti világban lehet szó, a történelemnek törvényei és igazságai nincsenek*. A törvény és igazság tehát a gondolkodás produktuma s bár az élet nem lehet el gondolkodás nélkül, mégis maga a gondolkodás is csak egy neme az életnek. Az ember gondolkodik, hogy a dogmái és systemái által menedéket találjon az előre nem látható elől, mert amit egyszer ítélni és bizonyítani tud, attól nem fél többé (II. 18). Azonban minden matematikai-logikai tevékenység és forma csak csontosít és öl — tanítja unos-untalan *Spengler*. Másfelől azonban vallja, hogy a logikai-kritikai munkára is az élet hajtja az embert, amikor azt a hitet ébreszti bennünk, hogy a mai gondolkodás fölötté áll a tegnapiak és különb annál. Kérdés azonban, hogy a kritikai gondolkodás meg tudja-e oldani azokat a nagy kérdéseket, amelyekre újból és újból reá adja magát? És itt ismét csak a skeptikus-pessimista *Spengler* szólal meg, amikor konstatálja, hogy a kutatások kezdetén azt hisszük, hogy meg tudja, de aztán minél tovább haladunk, annál inkább arra az álláspontra helyezkedünk, hogy csak konstatálni tudjuk problémáink megoldhatatlanságát (II. 17). Az u. n. abszolút igazságoknak pedig az élethez nincs semmi közük és nem győzi eléggé gúnyolni, kipellengérezni és kárhóztatni azokat a tudományokat, amelyek ezeknek a végső, transcendentális igazságoknak a kutatásával foglalkoznak. „Denn ich gestehe, die „Philosophie um ihrer selbst willen“ habe ich stets gründlich verachtet. Es gibt für mich nichts Langweiligeres als die reine Logik, die

wissenschaftliche Psychologie, die allgemeine Ethik und Aesthetik.”* Azonban nem veszi észre, hogy éppen ezek az általa kárhóztatott filozófiai disciplinák vannak arra hivatva, hogy azt a feladatot betöltsék, amelyet ő a nyugateurópai gondolkozás feladataul ír elő, hogy „az ismeretformák összehasonlító morphológiáját” megállapítsák (I. 83).

A megismerést, amely alatt tehát mindig a legtágabb értelemben vett természet-megismerést kell értenünk, olyan természettűnek tartja, amelyre egyszerűen rá lehet az embert *nevelni*, azonban a történelmi szemlélésre *születni* kell. A természet megismerés egyszerűen *munka*, a történelmi szemlélés azonban *alkotás*. A fogalmi megismerés *öli*, a történelmi szemlélés *meglelkesíti* a maga tárgyát (II. 138). Nagy előszeretettel idézi *Goethet*. „Über Geschichte kann niemand urteilen, als wer an sich selbst Geschichte erlebt hat.” A történelmi megismerés tárgyát nem fogalmak, tételek képezik, hanem *tények*, még pedig az *egyszeri* tények, tehát maga a történelem tényekre vonatkozó *élményeket* foglal magába.

A történelem nem tudomány, legfeljebb a történelemben való bevezetés lehet tudomány, tehát az a kritikai munka (pl. a diplomatika), amely adatokat állapít meg és tisztáz. Az igazi történelmi szemléletre nézve azonban az *adatok symbolumok*. Az igazi történelmi szemléletre végre a kausális szempontok nem érvényesek és nem döntők, mert a történelmi szemlélet annál mélyebb, minél inkább önálló egyéniségükben éli át az egyes jelenségeket. A történelmi kutató előtt semmiképp sem szabad, hogy a tudományosság ideálja lebegjen, sőt a történelmi kutató annál jelentősebb, minél kevesebb köze van a tulajdonképeni tudományokhoz (I. 202). A történelem benne rejlik a szemlélésben, mint élményaktusban, tehát, aki tényeket él át, már történelmi tapasztalást, vagy szemlélést végez, tehát annak történelme van. A történelmi szemlélésben nem is döntenek az „igaz” és „hamis” jelzők, mert hiszen a történelemben minden, ami megjelenik és van az *szükségképeni*, tehát a fenti jelzők nem vonatkozhatnak rá, ellenben alkalmazhatók a történelmi szemléletre a „mély” és „felületes” jelzők, amelyek már találónan minősítik élményeinket. (Pessimismus? 9. oldal).

A tulajdonképeni megismerést a „kausalitás”, a történelmi szemlélést a „sors” elve vezeti. A tudományos megismerés a kausalitás elvére néz, az incitálja, hajtja, irányítja, a történés, a fejlődés felett a „sors” elve lebeg s a történelmi tényeket igazi mivoltukban akkor látjuk, ha a *sorsukat*, azaz a tények mélyén rejlő és a tényeket szükségképeniséggel hajtó és meghatározó tendenciájukat meg tudtuk ragadni. A *sors* fogalmának a meghatározásával újból és újból foglalkozik *Spengler*, anélkül, hogy azzal valami mélyebbet tudna kifejezni, mint azt, hogy a sors

* *Spengler*: Pessimismus? Berlin, 1922. 4. lap.

azegyszerinek, a visszavonhatatlannak, a vissza nem térőnek a formája, tehát a jelenségeknek az a „belső formája”, amit nem magyaráz sem egy feltétel, vagy előzmény, sem egy eredmény, vagy következmény. Ebben az értelemben, *Goethe* szavaival így határozza meg: A sors = „geprägter Form die lebend sich entwickelt?” *Goethe* pedig a „geprägter Form”, vagy máskor a „belső forma” alatt a platonai filozófia értelmében a dolgok és jelenségek *ösképét* értette, amelyet megragadni csak a belső szemlélet segítségével lehet, de amelynek a megragadása valóban egyedül képes egyéniségeknek, dolgoknak, jelenségeknek, eseményeknek a jelentését és értelmét feltárni és kivilágoltatni. Különböztetve azt vallja *Sgengler*, hogy a *sors* fogalmát tudományos utángondolással magyarázni nem lehet, csak éreztetni és a benne rejlő gondolatot ébreszteni lehet.

3. A „sors” problema érintésével már a *Spengler* metafizikájának a területére léptünk. És itt ismét csak vissza kell térnünk a *létre* vonatkozó ama distinkciójára, amelyet már fentebb érintettünk, amely szerint más a *puszta lét*, a „Dasein” és más az *ébredés*, a „Wachsein”. Itt mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy nem minden puszta lét (Dasein) ébredés (Wachsein), de viszont minden ébredéshez hozzátartozik, mint alap a puszta lét, mondjuk így: ontológiai lét. Az igazi élet a puszta lét, az ébredés, vagyis az öntudatos életmagatartás csak *szolgálja* a puszta létet. A puszta létezés annyit jelent, mint cselekedni, erőteljesen hatni, az ébredés annyit jelent, mint megismerni, érteni és gondolkodni. Az ébredés, vagyis az öntudat kísérletet tesz uralkodni a léten, de végül is a puszta lét, mint az igazi élet uralkodik. A lét, az igaz élet belső ereje a *vér*, az ébredés belső ereje az önmagamegragadásának képessége, az *öntudat*. Igazi ereje és hatalma a vértől van, ezért az életnek a képe. Körfolyása, az egyénben csak a halállal szűnik meg, s nemzetségekben pedig sohasem, tehát a sorsnak, az életrhythmusának, az időnek összefüggését biztosítja. A *vér* az, ami az egyéneken és nemzetségeken végigömölve, hajt, kerges, üz, akadályoz, vagy megsemmisít. Benne rejlik a lét legmélyebb titka. A *vér*-ben bizonyos kosmosos vonás rejlik, amely tehát kapcsolatot teremt a mikrokosmos és a makrokosmos között. Minden tudatosítás távolodás a kosmosos létől, elszegényedés, élettelenség és megcsontosodás. A primitívek, reflektálatlan, tudattalan, naiv mivoltukban többet birtokolnak a valóságból, mint mi tudatos és folyton reflektáló lelkek. Innen van az, hogy a tevékeny, cselekvő, akaró, küzdő emberek úgy nézik a tudatosítás által alkotott igazságokat, mint egészen jelentéktelen dolgokat. Nem érdeklődéssel, de mélységes megvetéssel kérdezik Pilátussal: „Micsoda hát az igazság?!” Minden, ami a tudatosítás eredménye, ezt a növényyszerű — kosmosos, sorsszerű létet, a vért, a nemiséget szolgálja. Az öntudatos szemlélet uralkodni akar e lét felett, sőt azt hiszi, hogy uralkodik is,

de még ez a hite is csak a pusztá létet szolgálja, mert a *vér*, a sors, a lét ősi uralmát mindig megtartja. Az ember lehet „gondolkozó” lény, de léte és lényege mégsem a gondolkozásaiban áll.

E sajátos metafizikai gondolatok érintésével eljutottunk a Spengler történetfilozófiájának határához, ahol dialektikai és metafizikai tendenciái és előfeltételei egy grandiózus történet-szemléletben ütköznek ki.

Dr. Tavaszy Sándor.

(Folytatjuk.)

KÖNYVISMERTETÉSEK.

1. Pintér Jenő: Magyar Irodalomtörténete. Zsebkiadás a művelt közönség számára. Budapest, 1924. 232 l. Franklin Társulat.

2. Magyar bibliofília.

3. Dr. Szádeczky K. Lajos: A székelypuccs 1877-ben. Székely légión szervezése az orosz-török háborúban.

4. Schmidt József: A nyelv és a nyelvek. (Bevezetés a nyelvtudományba.) Budapest, 1923. Élet és tudomány c. vállalat kiadása.

5. Sebestyén Károly: A római irodalom kis tükre. Budapest, 1923. Élet és tudomány c. vállalat kiadása.

6. Emil Sigerius: Siebenbürgisch — sächsische Kirchenburgen. 5-ik változtatott kiadás. Nagyszeben 1923.

1. *Pintér Jenő* a négy kötetes nagy irodalomtörténete és a hatalmas terjedelmű két kötetes kézikönyve után most kis 8-r. formájú 14 ivnyi terjedelemben sűrítette össze irodalmunk fejlődését a legrégebb időktől napjainkig. Ez a könyve tulajdonképpen a már negyedik kiadásban forgó iskolai irodalomtörténetnek a művelt nagy közönség igényeihez alkalmazott átdolgozása. A maga nemében hézagpótló. A művelt olvasó, kinek érdeklődése irodalomtörténetünk valamelyik fejezetét vagy részletkérdését akarta szemügyre venni, meglehetősen nehézségekre akadt eddig. Kénytelen volt a Beöthy—Badics-féle nehezen kezelhető s több részletében már el is avult képes irodalomtörténetet ütni fel vagy a Műveltség Könyvtárának bő kötetében, esetleg valamelyik iskolai irodalomtörténetben keresgélni. Pintér Jenő olyan derék kis könyvet szerkesztett, mely rövidsége mellett is részletes, anélkül, hogy untató terjengősségbe tévedne és részletessége mellett sem száraz adathalmaz, hanem tudós és művészi, biztos és világos kalauz a magyar irodalom gazdag multján, át termékeny jelenébe. Beosztása, áttekinthetősége époly nagy előnye e könyvnek, mint a tükörtisztaságú tömörsége. Leginkább meglepő az a művészi módja, ahogyan egy-egy költői műnek, írónak vagy iránynak jellegzetes vonásait egy-két mondatban kristálytisztá képpé tudja kerekíteni. Látszik,

hogy az író nagy terjedelmű anyagán biztosan uralkodik és széles ismeretkörből kristályosítja ki határozott ítéleteit.

Emeli e kis könyv értékét, hogy a magyar irodalom egyes korszakainak végén a világirodalom egykoru jelesei is tájékozódhatnak s az utóbbi negyven év történetében a modern magyar irodalom pályafutását is végigszemlélheti az érdeklődő. Sőt itt sem áll meg az író: függetlenül összefoglalja napjaink magyar irodalmát, nemcsak a magyarországit, hanem annak a határain kívül, szétszórt egységben élő magyarság irodalmi törekvéseit is. Végül gazdag névsorát vonultatja fel a magyar tudomány mai művelőinek.

Az óriási tejedelmű anyagban az olvasó bizalommal kíséri az író kalauzolását: érzi, hogy biztos úton jár s nem téved álútra. Kívánatos, hogy ez a kis könyv — melynek rendkívül izléses kiállítására külön dicséretet érdemel — minél szélesebb-körű olvasóközönségre találjon.

Dr. György Lajos.

2. Magyar bibliofília. A magyar művelődéstörténetnek egyik legszebb és legérdekesebb fejezete a magyar *könyvszeretet*. A régi magyar ötvösművesség remekei méltán keltették fel minden művelt nép csodálatát. Ezek nemcsak a magyar főurak pazar fényezéséről tanúskodtak, hanem a magyar művészek fejlett és finom izléséről is. Ilyen a magyar *bibliofília* is.

Nem véletlen, hogy Mátyás király díszben, pompában és művészetben a Mediciekével vetekedő könyvtárt alapít, hogy 1473-ban Budán már könyvnyomtató műhely működik; hogy olyan sok budai könyvtár ad megrendelést külföldi könyvnyomtatóknak; hogy a XVI. században annyi könyvnyomtató műhely alapul nálunk; hogy a XVII. században Misztótfalusi Kis Miklós Amsterdamban is keresett betűmetsző és könyvnyomtató lesz, aki még a georgiai fejedelemlék is metsz betűket s akit a pápa Rómába is meghívott nyomdaalapításra s aki rendületlen kitartással magavéste, öntötte betűkkel nyomtatta ki „aranyos” bibliáit; vagy hogy Zsámboki páratlan értékű könyvtára lesz a bécsi udvari könyvtár magva; hogy magyar nagyszonyaink, Bornemissza Anna, Bethlen Kata, Podmaniczky, Benczurné stb. féltő gonddal gyűjtik és mentik meg a magyar műveket és ritkaságokat. Ha majd a magyar bibliofília szétszórt emlékei összegyűlnek, akkor látjuk csak igazán, mennyire szerette és becsülte a magyarság mindig a könyvet.

Erre a célra egy magyar könyvkiadó áldozatkész vállalkozása egy táborba gyűjtötte a magyar könyv rajongóit: a lelkes könyvgyűjtőket és szakembereket. Évnegyedes folyóiratuk (*Magyar Bibliofil Szemle*. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti Dr. Dézsi Lajos. I. évf. 1. sz. 1924. jan.—márc. Budapest. A Lantos Rt. könyvesboltja 1924.) első száma meglep gazdag és érdekes tartalmával. *Dr. Dézsi Lajos*, a magyar bibliofíliák lelkes nesztora, *gróf Apponyi Sándor*-nak páratlan könyv-

gyűjteményét ismerteti; *dr. Szalay József* a dedikációról, *Végh Gyula* pedig a régi magyar kiadó nyomdászjelvényekről, ajánlási-címerekről ír; *Dr. Fogel József* a Bécsben újonnan felfedezett Korvin-kódexekről számol be; *br. Radvánszky Kálmán* a birtokában levő, eddig ismeretlen képes Balassa-kiadást ismerteti; *dr. Márki Sándor* az első magyar bibliofil folyóiratokról ír. A *Bibliofil séták* c. rovat a magyar könyvtárak és bibliofil könyvpiac eseményeiről tájékoztat; ezt gondos bibliográfiai összeállítás egészíti ki. Mindez nem száraz szakértekezések, vagy könyv-lajstromok lelketlen halmaza, hanem a követendő példa gyanánt választott francia bibliofiloknak mindenki által élvezhető könyvnyed formájában megírt cikkek.

A továbbiakban tervbe van véve a magyar haláltáncoknak, a könyvillusztráció újabb irányának, a British Muzeum magyar unikumainak, az unikumok sokszorosításának, a híres magyar könyvgyűjtőknek, az angol Zrinyi életrajznak, a híres magyar plágiumoknak, a kriptográfiáknak, Jankovich Miklós magyar bibliográfiájának, az exlibriseknek, a régi magyar ponyvairadalomnak, a magyar szerzők angol és francia műveinek, a Jókai ereklyéknek, a könyvgyűjtő magyar nőknek, a régi magyar könyvkötéseknek stb. ismertetése.

E kiváló szakértelemmel szerkesztett és a magyar könyvelkes szeretetétől áthatott folyóirat egyik legértékesebb megnyilatkozása az utóbbi évtizedek magyar tudományosságának.

Dr. György Lajos.

3. Dr. Szádeczky K. Lajos: *A székely puccs 1877-ben. Székely légió szervezése az orosz—török háborúban.*

A világtörténelemben az u. n. „keleti kérdés” évszázadok, sőt mondhatni évezredek óta mindig aktuális volt. Csak különböző formában, irányban, terjedelemben és célból jelentkezett. Ilyen volt pl. az ókorban a perzsatámadás a görögök ellen, a középkorban a népvándorlás, az újkor elején a török hódítás, a legújabb korban az oroszok előretörése kelet- és délfelé.

Nagy Péter cár hiába nyitott ablakot a Néva torkolatánál Európa felé; ez az ablak sokszor befagyott s az orosz hatalmi törekvés jégmentes tengerre vágyott. Miután Katalin cárnő és utódai megszerezték a Feketetenger északi partjait, a XIX. századi oroszok vágyainak főcélpontja Konstantinápoly lett: a világ legszebb fekvésű városa. A balkáni népek felszabadítása a török iga alól csak ürügy volt: végcélként mindig Konstantinápoly s a Feketetenger kijárata lebegett az oroszok előtt.

Ennek megszerzése lett volna főcélja az 1877-iki orosz háborúnak is a törökök ellen. Bulgária felszabadítása csak ürügy volt és újabb állomás a főcél felé.

1877. tavaszán a keleti Kárpátok körívén túl nagy orosz sereg vonult át Románián, mely kénytelen-kelletlen nemcsak megengedte az átvonulást területén, hanem később, miután az

oroszok megrekedtek Plevna erődített sáncai előtt, magok is csatlakoztak, illetőleg segítségére siettek II. Sándor cár sürgető hívására.

Az angolok, az oroszok keleti riválisai, nem szívesen látták ezt az előretörést. Ám nyíltan nem akarván szembeszálalni, alattomos eszközökkel, titokban igyekeztek gáncsot vetni az orosz törekvéseknek és segíteni a törököket önvédelmi harcukban. Lengyel légió, magyar légió szervezésével próbálkoztak Konstantinápolyban, — kevés sikerrel. Magyarországon népgyűléseket sugalmaztak a törökök érdekében. Lengyelországban felkelést óhajtottak előidézni és azt fegyverrel ellátni és a Székelyföldön egy székely légió toborzásához nyújtottak anyagi támogatást, melynek célja az volt, hogy az oroszokat (Moldvába kiütvén) hátba támadják, illetőleg a Szereten át vezető vasúti hidat Adjudnál felrobbantsák s ezáltal az oroszok egyetlen összekötő vasúti vonalát a harctér felé elvágják.

1877. nyarán Bécsben a Metropol-szállóban titkos tanácskozások tartottak angol, török, lengyel, magyar ellenzéki politikusok s ott beszélték meg a teendőket. Ennek lett a következménye, hogy lőszeret szállítottak Angolországból (Birminghamból) Bécsbe, ott fegyvereket vásároltak (az Arsenálból kimustrált Wenzel-puskákat, Werndl-karabélyokat) s ezeket hamis árújelzéssel útnak indították a lengyel határszélre és a Székelyföldre, beavatottak címére.

A székely légió szervezésének élén Ugron Gábor és br. Orbán Balázs állott, a főmunkatárs Bartha Miklós volt. A fővezérletre Almásy Jenő volt kiszemelve, ki előbb Miksa császár mexikói hadseregében szolgált.

1877. szeptember elején megindult és elég nyíltan folyt a toborzás belső Székelyföldön: Udvarhely-, Csík- és Háromszék-megyében. Néhány ezer embert kívántak összeírni, azokat a Bereckén tartandó őszi vásáron összpontosítani s onnan a közeli Ojtozi-szoroson át a Szerethez vezetni, a hidat felrobbantani s az oroszokat hátba támadni.

Kétségtelen, hogy nagy zavart idézhettek volna elő a Plevnánál s a balkáni Sipka-szorosban sikertelenül harcoló oroszok táborában.

De mielőtt a terv kivitelére került volna a sor, a toborzás, illetőleg a fegyverszállítás felfedeztetett. Szept. 26-án Héjjasfalván, Brassóban s a közbeeső vasúti állomásokon fegyver- és lőszerszállítmányt tartalmazó ládákat foglaltak le, melyek székely birtokosok és gyárosok címére küldettek Bécsből, álnévű feladóktól. Egyrészüket már előbb elszállították a határszélre. A budapesti rendőrség főparancsnoka, Jekelfalusi belügyi min. tanácsos, maga utazott le „Deutsch Béla” álnév alatt Brassóba és Háromszékre a vizsgálat vezetésére.

Megkezdődtek a házkutatások, letartóztatások es tanúvalatások. Letartóztatták Háromszéken Balázs Lajos kászonim-

pérfalvi földbirtokost (későbbi képviselőt), Mártonfalván Horváth Ignác 48—49-iki huszár alezredest, Nagy Ezékiel kézdivásárhelyi serfőzőt, Mihály Albert mártonfalvi birtokost, Csüdör Andrást Nyujtodon, Szücs Mihály búkszádi üveggyárost, kik a fegyverszállításban és toborzásban résztvettek; Udvarhely vármegyében br. Orbán Ottót, ki a légió számára lovakat vásárolt. Bozsi György udvarhelyi csizmadiát, ki a toborzásban serénykedett, Lánczky Sándor szentkeresztbányai vasgyárost, ki a fegyverszállítványokat közvetítette. Csíkszeredán Gál Endre ügyvédet és öccsét Istvánt, kik a fegyvereket a Kászoni havasokban elrejtették.

A főintézők közül Ugron Gábor Budapestről Olaszországba szökött, Bartha Miklós gömöri rokonai között húzódott meg.

A letartóztatottakat Marosvásárhelyre vitték, hol a törvényszék folytatta ellenük „közcsendháborítás” címen a vizsgálatot.

A székelyek a vallatás alkalmával semmit sem akartak tudni az egész dolgról. A bíróság sem buzgólkodott túlságosan a kényes természetű ügyben „a hazafias érzületből származott kalandos vállalat” felderítésében. A végén a törvényszék, kir. tábla és a kir. kuria (nov. 20-án) a letartóztatottakat szabad lábra helyezte, mert „kétségtelen ugyan, hogy a f. é. szept. havában hadiszerszállítványok csempésztettek be Bécsből Magyarországra keleti határszélére, de hogy mi volt légyen a csempészetnek valódi célja, azt az előnyomozat ki nem derítette.”

Erre Bartha Miklós, majd Ugron Gábor is jelentkezett a kellő bizonyítékok hiányában szintén szabadlábra helyeztetek.

A vizsgálatot még folytatták egyideig, de a végén a külügyi vonatkozásaiban kényes természetű ügyben a király per-törlési jogával élt és 1878. máj. 11. megengedte, hogy „a székelyföldi közcsendháborítás miatt bűnvizsgálat alá vont egyének ellen a további eljárás megszüntetessék.”

Ennek a nagyérdekű történeti epizódnak részletes leírása jelent meg nemrégén Budapesten a fennebbi cím alatt, e sorok írójától 154 lapra terjedő könyvben, amely megvilágítja a kérdést minden oldalról, történelmi háttérével, előzményeivel. Fel-tárja a titokzatos intézőket és fegyverszállításokat a bécsi rendőrség jelentései alapján. Leírja a székely légió toborzását a főintézők elbeszélései, leírásai és a tanúkihallgatások alapján. Elmondja a törvényszéki vizsgálat lefolyását, a főszereplők vallatását a perakták és a bíróságok végzései nyomán, közöl-vén ezek közül a fontosabbakat szószerint is. Az előszó és zárszó a székelyek történelmi jelentőségének, harci erényeinek jellemzését adja.

4. **Schmidt József:** *A nyelv és a nyelvek. (Bevezetés a nyelvtudományba)*, Budapest, 1923.

Az Athenaeum könyvkiadó vállalat üdvös gondolatot valósított meg, mikor *Élet és tudomány* címmel olyan gyűjte-

ményt indított, mely az egyes tudományoknak máig elért eredményeit összefoglaló módon tárja a nagyközönség elé. A vállalat első számaként jelent meg a címben jelzett könyvecske csinos kiállításban, ízléses nyomással.

Schmidt József egyetemi tanár, a könyv írója kiváló tekintély az indogermán nyelvészet terén. Nevét *Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében* című tanulmányával tette ismertté. Indogermán nyelvészeti tanulmányaival ismételten találkoztunk a *Nyelvtudomány* hasábjain. Különböző folyóiratokban megjelent kritikáit alapos tanultság, éles ítélet jellemzi. Ujabban szanszkrit irodalmi tanulmányait népszerűsíti alapos buvárlatra valló értekezéseiben. Nála megbízhatóbb kalauzt a nyelv tudomány birodalmában nehezen kaphatott volna a kiadótársaság.

A szerző célja, mint előszavában mondja: a nyelv tudomány alapelveinek, módszereinek és eredményeinek összefoglalása, mai állásának világos rajza. Az anyag kiválasztása, felosztása és feldolgozásmódja tekintetében a legjobb művek után indult. Előre kijelenti, hogy újat mondani nem akart; csaknem mindig járt úton halad.

Ha Schmidt jó kalauzunk a nyelv tudomány járt ösvényén, a vitás vagy még le nem zárt *elvi* kérdésekben is ép oly józan, alapos és megbízható. A szaktudósra nézve ott legérdekesebbek az ő vallomásai, ahol problematikus területen jár, ahol még le nem zárt kérdéseket érint, de hogy a nagyközönség számára nem lesz vonzó olvasmány, azt könnyű megjósolni. Az egész könyv összhatása mértéken felül józan, hideg, hogy ne mondjuk: *fanyar*. Schmidt tulságosan kritikai szellem ahhoz, hogy tárgyat kedvessé, vonzóvá tudja tenni. Mindjárt a bevezetésben, ahol a nyelv tudomány tárgyát, feladatát, módszerét, más tudományokhoz való viszonyát fejtegeti, rátér arra a kérdésre: *érdemes-e a nyelv tudománnyal foglalkozni*. Erre a különös kérdésre kissé fanyar és vállvonogató feleletet ad. A gyakorlati élethez, mondja, kevés köze van s aprólékos pepecselésre s tehetségtelenek foglalkoztatására talán sehol annyi alkalom és szükség nincs, mint a nyelv tudományban; végül megállapítja, hogy a nyelv tudománnyal nem mindenkinek kell, de másképp (mint pepecseléssel) nem lehet foglalkozni. Túlzásnak tartja ugyan Ostwald utilisztikus szempontját a nyelv tudomány megítélésében, de nem igyekszik tulságosan szembe szállani vele.

Ez bizony kissé hüvös beköszöntő egy olyan kalauz részéről, mely a nagyközönséget a nyelvészet berkein akarja végigvezetni. Akkor már a közönség szívesebben követi azt a sokkal lelkesebb vezetőt, kinek azon kijelentése, melyet Schmidt ki is pécéz, hogy a nyelv tudománynál szebb nincsen, még túlzásában is rokonszenvesebb, mint a hasznot hidegen mé-

ricskélő és a saját szaktudományáról ilyenképp vélekedő másik kalauz fanyar vallomása.

Ostwald utilisztikus tudományelméletére egyetlen felelet lehetséges: a tudomány épügy önmagáért van, mint a művészet. A legnagyobb fölfedezések valódi oka sohasem a közvetlen haszon, hanem a dolgok megértésének velünk született vágya, magának az igazságnak mindenek fölött való mély szeretete és becsülése. Ami a művésznek a *szép*, az a tudós-
nak az *igaz* szeretete: belső szükség, lelkéből fakadó hiányérzet, mely kielégedésre törekszik. Ostwald tudományelméletének végső csirája Bacon *Novum Organum*-ának 74. aforizmája. De még Bacon is így szól egy másik aforizmában: „Minden tapasztalatnál elébb az okokat és *igaztétételeket* kell fölfedezni, a *fényhozó* (megvilágító) s nem a *gyümölcshezó* kísérleteket keresni.” (Nov. Org. 70. aforizma). A nagy igazságok gyakorlati fontosságára valóban legtöbbször nem is a felfedező, hanem a következő nemzedék jut reá. Hogy pedig a nyelvtudománnyal való foglalkozás is termel átfogóbb igazságokat, mutatja az, hogy az *evolutio* elvét éppen egy nyelv-tudós: *Humboldt Vilmos* fedezi fel és alkalmazza először nyelvészeti munkájában. Csak később futja meg e nagy fontosságú elv a maga fényes pályáját, mikor más tudományok is alkalmazni kezdik.

A továbbiakban a szerző a nyelv mivoltáról és életéről szól: a nyelvről mint pszicho-fizikai és mint történelmi jelenségről. Fejtegetésében ismét előkerül a *külső és belső nyelv* sokat magyarázott fogalma, bár nem a régi, metafizikai formájában. Külső nyelv: a beszélés, belső pedig az ezt megelőző és előkészítő lelki folyamat. Külön fejezetben tárgyalja a nyelvi anyag elrendezkedését a lélekben (asszociáció, analógia, lélektani csoportok). De igazi talaján abban a fejezetben érzi magát, melyben a nyelvről, mint történelmi jelenségről szól, hol bő alkalma nyílik tudományának tárházából illusztratív anyagot meríteni. A nyelvtörténeti jelenségek közt szól a szó alaki (analógiás változás és a kiejtés változása) és a jelentésbeli változásáról. Különösen gazdag és tanulságos a jelentésváltozásról szóló fejezet. Kár, hogy kissé chaotikus és e miatt nem elég áttekinthető. A szókészlet és szófűzés változásairól szóló fejezetekben több olyan jelenségre világít reá, mely irodalmunk hasonló természetű munkáiban még nem volt tárgyalva. Még inkább elmondhatjuk ezt az *idegen befolyáson alapuló változásokat* és a *nyelvváltozással kapcsolatos problémákat* tárgyaló fejezetéről. Okos, szellemes fejtegetés pl. az is, amit a purizmusról ír (151—155 l.). Még emlékezetünkben vannak azok az érdekes, de sokszor szenvedélyes viták, melyek e kérdésben a szerző és Zolnai Gyula közt lefolytak. Jól esik olvasni most e higgadt fejtegetést, melyben sok tanulságos, finom megfigyelés van.

A következő rész: *A nyelv az érintkezés szolgálatában.* Ebben szól a köznyelvről és tájnyelvről. A tájnyelvi áramlatok részint földrajzi, részint társadalmi szójárások. A köznyelv és irodalmi nyelv fejtegetése után a mesterséges nyelvekről ad szakszerű tájékoztatást. Utolsó fejezeteiben a nyelvrokonság fogalmáról, a nyelvek osztályozásáról értekezik s a nyelv eredetéről szóló elméleteket ismerteti. Fejtegetései mind végig tanulságosak és hézagpótlók.

Az illusztratív anyaggal bőkezűen bánik. Ez helyes is, de szerettük volna, ha viszont a magyar példákkal nem farkakodnék olyan nagyon, tekintettel arra, hogy magyar közönségnek, még pedig nagyközönségnek szánta művét. A példák igen sokszor fölöslegesen is szaporák (pl. hogy többet ne idézzünk: az ősnyelvet visszaállító eljárás megvilágítása). Magyar példái nem mindig meggyőzők, pl. amit az ikes ragozásról mond, kissé egyoldalú beállítása a kérdésnek, mely nem is tisztán nyelvészeti, hanem félig stilisztikai (163. l.)

Nyelve a nagyközönség számára bizony nem könnyű, nem elég világos. Mily nehézkes pl. a következő mondat: „A történeti nyelvfejlődés megértésének kulcsa igen lényeges, mondhatni a leglényegesebb részben a nyelvnek hangállománya, mert ennek ismerete nélkül tudományos szöfejtés és alakitan lehetetlen” (17. l.) A 39. lapon a „proporcionális képzést” így magyarázza meg: „Ha két eltérő ragozású szónak néhány alakja egyforma, akkor az ellenkező alakok analógiájára az eltérő alakok is hasonlókká válnak.” Ebből ugyan bajosan érti meg a publikum a „proporcionális képzés” mivoltát. Hangja is néha epésen vitázó, zsörtölődő (pl. a 170. lapon a tót nyelvről szólóban.)

Végeredményképen azt mondhatjuk, hogy Schmidt munkája hasznos, sok tekintetben hézagpótló munka, de a nagyközönségnek nehéz és nem vonzó olvasmány.

Dr. Csűry Bálint.

5. Sebestyén Károly: *A római irodalom kis tükré.* (Megjelent a budapesti Athenaeum „Élet és tudomány” című vállalatában.)

A 157 oldalra terjedő kis kézikönyv, amint előszavából kitetszik, voltaképpen a most készülöben levő Világirodalom történetnek egy fejezete akart lenni. Ez a nagy összefoglaló munka azonban a mai nehéz viszonyok között nem jelenhetik meg, azért a római irodalmat tárgyaló részt külön adta ki az „Élet és tudomány” című vállalat, mert úgy gondolkozott, kivált az érettségi vizsgálatra készülő ifjaknak ezzel jó szolgálatot tesz.

S csakugyan a kis könyv az eddig megállapított eredményeket ügyesen és könnyen áttekinthető módon igyekszik összefoglalni. Eltér az eddig való megszokott sablontól mindjárt

a mű anyagának beosztásában. A római irodalmat nem korok, hanem műfajok szerint tárgyalja. Csakhogy az írók rendszerint nemcsak egy műfajt műveltek és művelnek és azért az a törekvés, hogy egy író egy műfaj Procrustes ágyába fektessünk, legtöbbször meddő kísérlet. Itt vannak mindjárt az első latin írók: *Livius Andronicus* és *Naevius*, amaz az *Odysszeia* latin fordításával, emez a tiszteletre méltó *Bellum Punicumjával*; mindkettő legalább is annyira epikus, mint drámaíró: *Ennius* különösen a maga híres *Annalesével*, a rómaiaknak, *Vergilius*ig leghíresebb nemzeti eposzával, úgy élt a római s úgy él a mi iskolai köztudatunkban is, mint első sorban epikus költő. S íme, mégis mind a hárman a drámai műfaj skatulyájában szerepelnek!

A többi műfajoknál, így nevezetesen a líránál, történetírásnál s a műpróza más fajtáinál, a római irodalom természete szerint, már inkább megállhat a könyv beosztása, bár nem szabad felednünk, hogy e beosztás a tanulótól Róma politikai történetének olyan alapos ismeretét követeli meg, amilyennel, legalább a mi tanulóink, sajnos, nem szoktak rendelkezni. Aki azonban ez ismereteket megszerzi, az e kis könyvet nagy haszonnal fogja forgatni. Megtalálja benne az írók életrajzán s műveik méltatásán kívül nemcsak a magyar, hanem az egész világirodalomra tett hatások összefoglalását is.

A dolog természeténél fogva az iskolai auktorok tárgyalásán van a fősúly, de e részben néhol oly alapos, mélyen járó elemzésekre találunk, amik bármely nagy terjedelmű szakmunkának becsületére válnának. Ilyen részek, hogy csak a feltünőbbeket említsük, az *Aeneis* negyedik és hatodik énekének magas szárnyalású, gyönyörű elemzése (60—70. l.) vagy *Cicero* méltatása, kit, miután rá a nagy *Mommsen* kimondotta a pereátot, kötelességének tart szinte minden római irodalomtörténetíró oltalmába venni.

Világos, emelkedett stílusban megírt lelkiismeretes munka. Nagy melegséggel ajánljuk nagyobb diákjaink s azon közönség figyelmébe, mely a latin nyelvi tanítás agóniájának e szomorú napjaiban is még érdeklődik Róma s az ő halhatatlan alkotásai iránt.

Márkos Albert.

6. Emil Sigerius: Siebenbürgisch—sächsische Kirchenburgen. *V. változtatott, kiadás. — Hermannstadt, 1923. Kunstverlag Jos. Drotleff, 4° 1—16 lap- 52 fénynyomatú tábla.*

Ősrégi szokás, hogy az emberek a váratlan és túlnyomóan erős ellenséges támadás elől Isten védőszárnyai alá, vagyis a templomba menekülnek. Lélektani és vallásos okokon kívül gyakorlati magyarázata a dolognak, hogy rendszeren a templomok voltak a legtöbb védelmet nyújtó, mert a legtöbb helyen legerősebben megépített épületek. Az állandóan megismétlődő támadások helyenként arra kényszerítették az embereket, hogy a

templomokat külön meg is erősítsék, körfalakkal vegyék körül, stb. Így Arméniában már a IV. sz.-ban vannak megerősített templomok. Franciaország déli részén már az arab betörések ellen a VIII. században, északi részén az angol támadások ellen a XIV. században védekeznek ilyen módon. Elzász-Lotharingiában a német—francia vetélykedés állandósága magyarázza a megerősített középkori templomok meglétét.

Nálunk épen, mint a magánosok várainak építése, a templomok és városok fallal körítése is a tatárjárás idejére nyúlik vissza és a török támadások megindulása teszi még inkább szükségessé. Amióta Havasalföld és Moldova török befolyás alá kerülnek, vagyis a XV. század óta, a török rendezett támadásai vagy rendezetlen csapatok betörései mind gyakoriabbakká válnak. Meglepetések elől úgy a székely, mint a szász lakosság a templomkerítések mögé menekül.

A két nép templom-erődjei általában egyazon szükség szüleményei, de a kivitelben mégis nagy különbség van köztük. A székelyekéi a legtöbb helyen jóval egyszerűbbek, rendesen kisebbek is a szászokéinál. Számuk eredetileg is kisebb volt, ma pedig aránytalanul kevesebb van belőlük. Ha valaki ennek magyarázatát a két nép kulturális különbségével kívánná magyarázni, — alaposan tévedne. A nyilvánvaló oka inkább az, hogy a székely már a priori katona-nép lévén, állandóan bizonyos készültségben volt s valóban csak időlegesen, a közlekedési utak mentén fekvő, tehát könnyen elérhető helyeken volt szükség ilyen menedékhelyekre és csak addig, míg a fegyverre kapott férfiak megérkeztek.

A szászoknál másként áll a dolog, s a védőműveknek addig kellett szolgálniuk, míg a távolabbi segítség megérkezik. Ez magyarázza azt is, hogy a szászok templomerődjei jóval nagyobb terjedelműek; akkorák, hogy szükség esetén a falú egész lakosságát befogadhassák, a hosszabb időre való élelemmel együtt. Számuk a XVI. században valami 300 volt.

Sigerius munkája, mely most ötödik kiadásában jelenik meg, közel félszáz ilyen szász templomnak a képét mutatja be, rövidre fogott történeti vázlattal. Fájdalom, a sorozat nem teljes. Pedig az így is értékes munka becsét aránytalanul emelte volna a teljesség. A felvett templom-erődöknél két típust különböztethetünk meg: első az, ahol maga a templom megmaradt eredeti alakjában, s egy-három között váltakozó fallal vették körül. Ezek a régebbiek, mint pl. a barcaságiak nagyrésze, a XIII. századból származnak. A másik fajta az, hol magát a templomot is védelmi berendezéssel, vivófolyósókkal stb. szerelték fel. Ez az utóbbi erdélyi speciálítás, melyre csak egyetlen külföldi példa van, Alsóausztriában.

A munka nem lép fel tudományos igényekkel, hanem az a célja, hogy az emlékeket széles körben ismertette, népszerűsítse. Ebben a tekintetben igen sikerültnek mondható s a szép,

mai viszonyaink közt valósággal meglepő kiállítás, nemcsak elismerésre méltó, de nagy becsületére is válik a kiadónak.

Az utolsó táblákon alap- és részletrajzokat találunk. Nagyon üdvös volna s a munkát teljesen tudományos értékűvé lenné, ha az összes templom-erődökről ilyen felvételeink volnának. Megérdemelné a fáradságot...

Dr. Buday Árpád.